

УДК 343.9

ЩОДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Храмцов О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено проблемі насильства як предмету вивчення наук кримінально-правового циклу. Автором наголошується, що одночасне застосування наукових методів кримінального права та кримінології при вивченні цього питання дозволяє розробити комплекс ефективних заходів протидії насильству кримінально-правовими та кримінологічними засобами. Такий підхід повинен бути поширений і на інші види злочинів з метою істотного зниження рівня їх поширення в суспільстві.

Ключові слова: насильство, фізичне насильство, психічне насильство, протидія, методика, методологія, кримінально-правове дослідження.

Анотация: Статья посвящена проблеме насилия как предмета исследования наук уголовно-правового цикла. Автор указывает, что одновременное применение научных методов уголовного права и криминологии при изучении данного вопроса позволяет разработать комплекс эффективных мер противодействия насилию уголовно-правовыми и криминологическими средствами. Такой подход должен быть распространён и на другие виды преступлений с целью существенного снижения уровня их распространения в обществе.

Ключевые слова: насилие, физическое насилие, психическое насилие, противодействие, методика, методология, уголовно-правовое исследование.

Annotation: This paper deals with the problem of violence as a subject of study science criminal law cycle. The author notes that the simultaneous use of scientific methods of criminal law and criminology at the study of the given question allows developing a set of effective measures combating domestic criminal law and criminological means. This approach should be extended to other types of crime in order to significantly reduce their distribution in society.

Key words: act of force, physical force, mental force, counteraction, method, methodology, criminal-legal research.

Насильство є предметом вивчення багатьох наук. Воно вивчається і науками кримінально-правового циклу. Так проблемою насильства в кримінальному праві займалися і займаються: М. І. Бажанов, Р. А. Базаров, В. І. Борисов, Л. Д. Гаухман, Ф. М. Джавадов, В. В. Іванова, Н. Ф. Кузнєцова, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, П. Н. Назаров, А. В. Наумов, І. Я. Козаченко, Т. В. Кондрашова, В. М. Куц, М. І. Панов, І. А. Петін, Р. Д. Сабіров, В. В. Сташис, Л. В. Сердюк, М. Й. Коржанський, В. Я. Тацій, І. Я. Фойницький, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, П. В. Хряпинський, Р. Д. Шарапов та інші.

Насильство як кримінологічна категорія було предметом вивчення в роботах вчених-кримінологів: С. М. Абельцева, О. І. Алексєєва, Ю. М. Антоняна; О. М. Бандурки, А. Б. Благої; О. М. Гуміна, Б. М. Головкина, С. Ф. Денисова; Т. А. Денисової, В. П. Ємельянова, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнатова, Е. В. Побегайла, О. М. Литвинова, О. М. Литвака, А. Б. Сахарова, А. І. Тузова, В. А. Тулякова, В. П. Філонова, С. А. Шалгунової, О. О. Юхна, Я. М. Яковлева та інших.

Разом із тим, майже відсутні роботи, які комплексно охоплювали кримінально-правові та кримінологічні аспекти насильства та протидії йому. Метою роботи є аналіз основних методів, які застосовуються в кримінальному праві та кримінології і оцінка значення результатів їх одночасного використання для протидії насильству кримінально-правовими та кримінологічними засобами.

Існують декілька видів кримінально-правових досліджень у залежності від їх междисциплінарності. Першими є кримінально-правові дослідження (дисциплінарні дослідження). У них досліджуються проблеми, які відносяться до кримінально-правової галузі знань. Вони обмежені об'єктом і предметом науки кримінального права, його методологією і в них здійснюється вирішення відповідної наукової проблеми з використанням інструментарію науки кримінального права. Другим видом є дослідження в сфері наук кримінально-правового циклу (багатодисциплінарні дослідження). Вони, використовуючи знання в галузі кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права і, навіть, кримінально-процесуального права, комплексно досліджують певну проблему, використовуючи методи відповідних наук та наукових парадигм. За допомогою таких досліджень здобуваються нові знання в різних науках, які, зазвичай, доповнюють одне одного. Третім видом є дослідження наук кримінально-правового циклу, які потребують залучення методології інших наук (междисциплінарні). Процес таких наукових досліджень характеризується інтегруванням відповідної інформації, методів, наукових перспектив та теорій з метою отримання нових знань, як для наук кримінально-правового циклу, так і інших наук, в яких розглядаються окремі кримінально-правові проблеми. Четвертий вид, це дослідження наук кримінально-правового циклу, що потребують залучення методології наук різного спрямування (трансдисциплінарні). Такі дослідження виходять за межі окремих наук і вивчають позиції усіх сторін, які зацікавлені у вирішенні певної наукової проблеми. При проведенні таких досліджень отримуються

інтегровані знання, які відображають знання і думки різних суспільних груп.

Зв'язок кримінального права та кримінології полягає в тому, що, з одного боку, кримінологія базується на кримінально-правовому змісті як загального поняття злочину, так і законодавчого визначення окремих видів злочинів (вбивства, крадіжки, державної зради тощо). З іншого боку, кримінологічні показники злочинності, осіб, що вчиняють злочини, причини та умови злочинності дозволяють адекватно оцінювати та уточнювати у кримінально-правових нормах життєві явища, які лежать в основі криміналізації певних суспільно небезпечних діянь. Так О.І. Коробєєв розподілив усі підстави криміналізації на три основні групи, взявши в якості кваліфікаційного критерію розподілу зміст цих факторів, їх внутрішню природу та співвідношення їх з різними сферами життя суспільства. Одні з них він назвав юридико-кримінологічними. До них відносяться: ступінь суспільної небезпеки діянь; відносна розповсюдженість діянь та їх типовість; динаміка діянь з урахуванням причин та умов, які їх породжують; можливість впливу на них кримінально-правовими засобами за відсутності можливості вдалої боротьби менш репресивними засобами; можливостями системи кримінальної юстиції [1, с. 36–37]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що зв'язок кримінології і кримінального права є тісним та двостороннім.

Разом із тим, наукових досліджень які носять одночасно кримінально-правовий та кримінологічний характер не так вже і багато. В цьому, на наш погляд, є позитивні і негативні наслідки. Позитивні полягають у тому, що науковці концентрують свою увагу на правових або кримінологічних аспектах, що дозволяє розробити комплекс заходів протидії злочинності або конкретним злочинам правовими чи кримінологічними засобами. Негативні полягають у тому, що в цьому випадку відсутній комплексний підхід щодо впливу на злочинність, що в свою чергу, не дозволяє ефективно їй протидіяти. Комплексність протидії злочинності полягає у впливі на неї по таким напрямкам: 1) загальносоціальний (соціальний, економічний, культурний прогрес суспільства); 2) кримінально-правова політика (розробка відповідного законодавства, спрямованого на правове забезпечення охорони громадян і суспільства від протиправних посягань та практика його застосування відповідними правоохоронними та судовими органами); 3) спеціально-кримінологічний (цілеспрямоване усунення причин та умов, які сприяють злочинності та окремим злочинам, запобігання та припинення злочинів, що готуються чи розпочалися). Ми погоджуємося з Н.А. Кузнецовою, яка наголошує, що сучасний юрист повинен кваліфіковано складати профілактичні документи, вміти проводити експертизу проектів правових актів, компетентно виступати в державних органах різних рівнів з оцінкою стану злочинності і рекомендаціями по розробці систем її попередження [2, с. 3].

Кримінальне право та кримінологія дійсно мають тісний двосторонній зв'язок, результати якого мають важливе теоретичне і практичне значення, при:

1) визначенні соціальної обумовленості криміналізації певних суспільнонебезпечних діянь; 2) оцінці суспільної небезпечності особистості суб'єкта злочину і інших ознак, які його характеризують; 3) визначенні ознак суб'єктивної сторони злочину і особливо мотиву і процесу мотивації злочину; 4) встановленні санкції статті за вчинення злочину і призначенні покарання винним особам в її межах; 5) звільненні особи від кримінальної відповідальності і покарання тощо.

Комплексний характер дослідження обумовлюється не тільки його предметом, а і методикою вивчення. Кримінальне право та кримінологія мають у своєму арсеналі цілу низку загальнонаукових та спеціальних методів, які дозволяють отримувати необхідну інформацію та спрямовувати її на кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи, суспільства та держави від протиправних посягань.

Предмет дослідження, його комплексність обумовлює і сукупність методів, які використовуються. Нами також підтримується найбільш поширена у сучасній науці концепція про багаторівневий характер методології наукових досліджень. Так, В.Ф. Взятишев розглядає методологію на двох рівнях: теоретичному та практичному. Теоретичний рівень прагне до моделі ідеального знання. Практичний же рівень методології спрямований на розв'язання практичних проблем [3, с. 74]. О. Селєзньова пропонує наукові методи розділити на групи: 1) загальнофілософські методи пізнання явищ світу (діалектичний метод пізнання соціальних явищ, дедуктивний метод тощо); загальнонаукові методи (метод класифікації та групування, історичний метод, системний метод, статистичний метод тощо); 2) науково-правові методи (догматичний метод, спеціально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, структурний метод тощо); 3) спеціально-наукові методи (метод аналізу практики застосування норм права, метод тлумачення норм права тощо) [4, с. 102]. Нами підтримується думка О.М.Литвинова та Є. С. Назимка про те, що методологія кримінально-правових досліджень має бути розподілена на такі рівні: філософсько-світоглядний, загальнотеоретичний, спеціально-теоретичний, конкретно-науковий [5, с. 24]. Окрім того, наукові дослідження на всіх цих рівнях повинні відповідати загальним принципам методології: єдності теорії та практики; об'єктивності; всебічності дослідження; єдності історичного і логічного; системності; детермінізму; діалектичного розвитку та достовірності.

Використання діалектичного методу при проведенні кримінально-правових та кримінологічних досліджень дозволяє з'ясувати походження, сутність, соціальну обумовленість кримінально-правового захисту певних цінностей, спрогнозувати історичні перспективи існування певного явища. Цей метод дозволяє розглянути насильство в динаміці соціально-культурного розвитку. Воно є притаманним не тільки для нашого суспільства, а всіх історичних епох. Його поширення спостерігається в період соціально-економічних

трансформацій. Прикладом цього, є сучасна ситуація в Україні.

Насильство, як кримінально-правова та кримінологічна потреба системного методу (підходу) у її вчиненні. Системний аналіз передбачає дослідження об'єкта як складного, багатогранного, різноякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність. Кримінальне насильство є складним, багатовимірним феноменом, який обумовлений низкою біологічних та соціальних факторів. Таке насильство саме має безліч конкретних проявів, які зафіксовані в кримінально-правових нормах особливої частини КК України: вбивство, тілесні ушкодження, побої, різноманітні погрози, мордування, катування, тощо. Загальні ознаки насильства є притаманними всім цим конкретним проявам.

Важливе значення для результатів нашого дослідження має і історичний метод. Зміст історичного методу полягає у з'ясуванні сутності досліджуваного об'єкта за допомогою. Аналізу його історичного розвитку та розвитку наукових поглядів на цей об'єкт. Як зазначає М.І. Хавронюк, такий метод використовується для ретроспективного вивчення проблем кримінального права, закономірностей і тенденцій розвитку кримінального законодавства, факторів, що впливали на його розвиток, виявлення впливу кримінального законодавства певних держав на розвиток кримінального законодавства інших держав тощо [6, с.26]. За допомогою історичного методу насильство вивчається не тільки як кримінально-правової категорії, а і як категорія філософії, соціології, політології, психології тощо. Слід зазначити, що воно мінялося в залежності від соціальних, політичних, економічних, культурних та інших умов. Зокрема визначено, що підходи до насильства в стосунках між державою та громадянами змінилися на користь визнання пріоритетними саме прав і свобод людини. Поняття насильства, як правової категорії, також отримало нове розуміння. Так, з'явилися нові прояви насильства, які обумовлені науково-технічним прогресом. Поширюються нові види психічного насильства, вплив якого здійснюється через засоби масової інформації, Інтернет тощо. З'явився новий вид насильства – інформаційне, яке стало предметом дослідження цілої низки суспільних наук.

Наукове дослідження в правовій сфері неможливе без застосування порівняльного (компаративістського) методу. Він дозволяє залучити найкращі розробки, які втілені в законодавство інших країн та імплементувати їх у національне законодавство. В.О. Навроцький зазначає, що все більшу роль в Україні відіграє використання позитивного зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації. Перш за все це виявляється в наукових дослідженнях, де компаративістика займає провідні позиції [7, с. 151]. В основі компаративістського методу лежить порівняння певних явищ з метою визначення певної схожості чи відмінності між ними. В основі цього методу для юриспруденції лежить процес оцінки певних правових норм і можливість їх запозичення в

національне законодавство і навпаки, виключення з національного законодавства певних правових норм, які не відповідають міжнародному законодавству. Але таке запозичення або виключення повинне відповідати умовам необхідності та доцільності. Інакше ці норми або практика їх застосування будуть не дієвими.

Метод абстрагування дозволяє визначити, що насильницькі, корисливо-насильницькі та інші злочини характеризує не будь-яке насильство, а лише таке, що заборонене законом про кримінальну відповідальність. Його слід відмежовувати від інших видів заподіяння шкоди фізичним особам. Зокрема, правомірному примусу або насильства, за яке передбачені інші види юридичної відповідальності.

Дослідження насильства, як кримінально-правової та кримінологічної категорії, неможливе без застосування таких наукових методів як аналіз та синтез. Ці методи дозволяють вивчати певне явище шляхом його інтелектуального поділу на окремі частини (елементи) та їх вивчення (аналіз) та уявне з'єднання його складових елементів в єдине ціле (синтез).

Дослідження насильства, як кримінально-правової категорії, з застосуванням аналізу, дозволяє розглянути конкретні прояви злочинного насильства в злочинах, які посягають на різні об'єкти. Застосовуючи синтез, як методологічний прийом, можна визначити основні ознаки насильства, як кримінально-правової категорії, до яких відносяться суспільна небезпечність, протиправність, умисний характер, шкода, яка наноситься особі, що може бути фізичною та (або) психічною; характер дій, які можуть бути фізичними та інформаційними; вид мотивації таких дій.

Дослідження насильства, як кримінологічної категорії, з використанням методу аналізу, дозволяє виділити основні ознаки насильницької злочинності, визначити її місце в структурі загальної злочинності. З позиції внутрішніх факторів можливо проаналізувати її кількісні та якісні характеристики, особливості особи злочинця та жертви таких злочинів тощо. Метод синтезу дозволяє зробити висновок про те, що насильство є ключовою ознакою такого відносно самостійного виду злочинності як насильницька. При чому в цих злочинах воно характеризує не тільки їх зовнішню (об'єктивну) сторону а і внутрішню (суб'єктивну), а саме виступає елементом їх мотивації. Насильство є тією ознакою, яка притаманна і таким злочинам, які називаються корисливо-насильницькі.

При проведенні наукового дослідження кримінального насильства може застосовуватися низка соціологічних та психологічних методів. Одним з них є опитування. Цей метод є незамінним для отримання інформації про суб'єктивну думку людей щодо певної проблеми. В кримінально-правових та кримінологічних дослідженнях цей метод застосовується для отримання інформації, яку не можна отримати з офіційних джерел, документів, тощо. Існують два види опитування: бесіда та анкетування. До кожного з цих методів пред'являються певні обов'язкові вимоги. Різновидом методу опитування виступає психологічне тестування. Під ним розуміється метод психологічної

діагностики, в якому використовуються стандартизовані питання та завдання (тести), які мають певну шкалу значень.

До соціологічних та психологічних методів відноситься і метод вивчення документів. Документ – це створений людиною предмет, за допомогою якого зберігається і передається інформація. В кримінально-правових та кримінологічних дослідженнях це інформація про злочин, особистість злочинця, вид та розмір покарання, детермінацію злочину та злочинності тощо.

Нами підтримується позиція М.І. Хавронюка, який наголошує, що на сьогодні наука кримінального права та кримінології штучно роз'єднані, по-різному вивчаються, тому різними є методи і результати їх досліджень. Проте насправді це єдина наука, а також єдина галузь права і єдина навчальна дисципліна. В її межах можна виділити декілька підгалузей, однією з яких є вайоленсоологія – насильницькі злочини [8, с. 77-78].

Таким чином, використання методів науки кримінального права та кримінології дозволяє більш повно дослідити кримінальне насильство і розробити комплекс заходів протидії цьому небезпечному явищу, як кримінально-правовими, так і кримінологічними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коробеев А. И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел) : учебное пособие / А. И. Коробеев. – Хабаровск : Изд-во Хабар. ВШ МВД СССР, 1986. – 80 с.
2. Криминология : учеб. для юрид. вузов. / А. И. Алексеев, Ю. Н. Аргунова, С. В. Ванюшкин и др.; под ред. Н. А. Кузнецовой. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 671 с.
3. Взятыхшев В. Ф. Введение в методологию инновационной практической деятельности: учебник для вузов / В. Ф. Взятыхшев. – М. : «ЕЦК», 2002. – 81 с.
4. Селезньова О. Концептуальні засади методології інформаційного права / О. Селезньова // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 101-106.
5. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право) : науково-практичний посібник / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. – Донецьк : ВД «Кальміус», 2014. – 260 с.
6. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз. Проблеми гармонізації: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 557 с.
7. Навроцький В. О. Кримінальне право України в епоху глобалізації / В. О. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність. – 2010. – Вип. 2. – С. 140–152.
8. Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Ваіте, 2014. – 944 с.